

Jansyzlaryň şasy: Arabystanly Lourens

Category: Ertekiler, Kitapcy, Taryhy makalalar, Ýatlamalar
написано kitapcy | 26 января, 2025

Jansyzlaryň şasy: Arabystanly Lourens JANSYZLARYŇ ŞASY:
ARABYSTANLY LOURENS

Kimler üçin «Çölüň şasy», kimler üçin «şäher legendasy»... Lourensiň birinji jahan uruşynda oýnan roly häzirem taryhçylaryň arasynda jedelli gürrüňleriň biri bolmagynda galýar. Käbirleri Lourensiň oýnan rolunyň gerekinden artyk çişirilýändigini öňe sürýär.

[Tomas Edward Lourens / Fotosurat: Wikimedia Commons](#)

Mundan iki müň ýyl öň dünýäni gysymynda saklamak islän hökümdar hökmany suratda Ýakyn Gündogara eýelik etmelidi. Iki müň ýyl soňam, ýagny, biziň günlerimizde-de dünýä syýasatyna aýdanyny etdirmek isleýän döwlet ýolbaşçysy üçin hökmany suratda ýurdunyň Ýakyn Gündogarda sözünü ýöretmegi gerek.

Ýakyn Gündogaryň çäkleri ideologiki çyzgyçlar bilen dürli-dürli çyzylsa-da, Arabystan çölllerinden Siriýanyň düzlüklerine, Palestinadan Nil derýasyna, hatda köplenç biz ylalaşmasagam Anadoly sähralyklaryna çenli uzaýar. Ilatynyň aglabasy musulman bolan geografiki giňişlik aradan müňlerçe ýyl geçendigine garamazdan, dünýä syýasatynyň häzirem kesgitleýji çatrygy hem-de başky günlerinde bolşy ýaly otly köýnek bolma häsiýetini dowam etdirýär.

Häzir dünýäniň aňry başyndan Hytaý, ABŞ, Russiýa ýa-da bu ýerleriň indi demirbaşlylaryndan bolan Angliýa ýaly birnäçe ýurt dünýä syýasatyndaky täsirli ornuny saklamak üçin Ýakyn Gündogara mäkäm baglanan ýagdaýda dur.

Görnüşinden, medeniýetler ýaşadygysaýy bu ýerleriň gymmaty gaçjaga meňzänok. Ýakyn Gündogar diňe bize mälum hudawy dinleriň, legendalaryň ýa-da ertekileriň дәл, ykdysadyýetiň, syýasatyň, energetikanyň, san-sajaksyz birnäçe başga taraplary bilenem dünýä syýasatynyň iň jadyly geografiki giňişligi bolup durýar.

ПИТЕР О'ТУЛ АЛЕК ГИННЕС ДЖЕК ХОКИНС
ЭНТОНИ КУИНН ОМАР ШАРИФ

ЛОУРЕНС АРАВИЙСКИЙ

• Binika çaganyň kaka sanjysy

Ýakyn Gündogaryň şular ýaly taraplarynyň jadyssy bilen jadylanyp ulalan sary saçly, açyk tenli, gök gözli çaga Tomas Edward Lourens 1888-nji ýylyň 16-njy awgustynda Birleşen Korollyga garaşly Uelsde dünýä indi. Onuň kakasy baron Edward

Robert Çapman birunji aýalyňy we dört gyzyny Sara Maden Ýunner üçin taşlap Dubline gelipdir.

Lourens Saradan doglupdy, emma kakasynyň birinji aýaly aýrylyşma talabyndan ýüz öwrensoň, Edward Robert adyny üýtgedip, Lourens edipdir. Şeýle-de bolsa, edilýän basyşlara çydap bilmedik kakasy Edward Lourensi we jigisi Bobby ýanyna alyp Sarany taşlap gidipdir.

Şeýle kelleagyryly aýrylyşma we at-familiýanyň üstünde düşünişmezlik sebäpli Tomas Edward Lourens status taýdan alanda kanuny taýdan hossarsyz doglan çaganyň ýagdaýyna düşüpdür. Kakasy bilen arasyndaky düşünişmezlikleri çözüp bilmänsoň, öýden gaçyp harby gulluga ýazylypdyr. Soňra goşunyň hataryndanam çykmak islänsoň, kakasy ony harby gullukdan alypdyr we okamaga gönükdiripdir. Emma Lourens ökde okuwçy däl eken, ol giren birnäçe ekzameninden ýykylypdur. Beýleki bir tarapdan kalwinist ynançly ejesiniň ony haçly ýörişlerdir rysar hekaýatlary bilen ulaldandygy sebäplo Lourensiň güýçli taryh perspektiwasyňa eýe bolmagyny üpjün edipdir. Oksfordyň giriş ekzamenlerinden üstünlük bilen geçen Edwardyň edil Gertrude Bell ýaly bilim we kontrrazwedka karýerasy Oksfordda taryh ugrundan okamagy bilen başlaýar.

Tomas Edward Lourens / Fotosurat: wikipedia.org

• **Oksfordaky kontrrazwedkaçy: Dewid Jorj Hogart**

Dewid Jorj Hogart iňlis kontrrazwedkasy üçin aýratyn orna eýe adamdyr. Ol diňe arheologiki gazuw-agtaryş işlerini geçirmegiň perdesine duwlanylýan işleri bilen däl, eýsem Lourensdire Gertrude Belli-de iňlis kontrrazwedkasy gazandyran esasy adamlaryň biri bolup öňe saýlanýar.

Lourens Oksfordda okap başlanda «Ashmolean» muzeýiniň müdiri Hogart ondaky artykmaçlygy şobada duýupdyr. Lourense arheologiki gazuw-agtaryş işleriniň hezilini datdyran Hogart Ýakyn Gündogardaly birnäçe gazuw-agtaryş işlerinde ony ýanyna alup gidipdir. Lourens şol geçirilen işleriň dowamynda arap dilini, medeniýetini, ýaşayyş-durmuş formasyny düýpli öwrenipdir. Ol bu düýpli bilimine, edinen baý tejribesine

birinji jahan uruşy başlanda, iň uly goldawçysy Gertrude Bell bilen bilelikde Kairdäki ofisinde artygy bilen amal edipdi.

Lourens / Fotosurat: [Wikimedia Commons](#)

• **Jahan uruşyndan öň Osmanlynyň arap strategiýasy**

Soltan Abdylhamyt II häkimiýet başynda oturan döwri diňe

daşary syýasatda däl, içerki syýasatda-da düýpli deňagramly syýasat ýöredipdir. Gündogarda ermenileri kürtleriň üsti bilen agyzdyryklan bolsa, Balkan ýurtlarynda buthanalaryň arasyndaky güýç göreşini Osmanlynyň peýdasyna ulanmagy başarypdyr. Arap ýurtlarynda bolsa tire-taýpalaryň biri-birlerine bolan bassaşlygyny deňagramly saklap, sebitde düýpli problemlaryň çykmazlygynyň önüni alypdyr.

1908-nji ýylda Abdylhamyt tagtdan agdarylanda, arap ýurtlarynda iki möhüm pikirem laýa batypdyr: birinjisi yslamçylyk düşünjesi, ikinjisi arap taýpalaryny biri-birine garşy agyzdyryklap saklamak syýasaty. «Ittihat we Terakki» partiýasy rewolýusiýanyň getiren azatlyk howasynda döwletiň adyndan paýlan ýazylganlygy soňabaka dürli problemlaryň ýüze çykmagyna sebäp bolupdyr. Ittihatçylar ýalňyşandygyny bilip, beren san-sajaksyz wezipelerini, derejelerini, hak-hukuklaryny yzyna aljak bolmagy birnäçe konfliktiň döremegine getiripdir. Bu konfliktleriň birem Haşimiler maşgalasyna berilen güýjüň soňra elinden almaga edilen synanyşykdyr.

Soltan Abdylhamyt II / Fotosurat: wikipedia.org

Soltan Abdulhamyt II sebitde bir bitewi milletçilik pikirinden

zyýada taýpa güýji potensialynyň has howpludygyny pikir edip, Haşimi maşgalasyny uzak wagtlap Stambulda saklapdyr, sebitiň deňagramlylygyny saklamak üçin wagtal-sagtal olary wezipeli orunlara bellänem bolsa, köplenç Stambuldandan başga ýerde işlemeklerine ýol bermändir.

«Ittihat we Terrakiniň» häkimiýet başyna gelenden soň birinji eden işlerinden biri 1908-nji ýylda Şerif Hüseyini Mekgäniň şerifi edip bellemek bolupdyr. Şerif Hüseyin bilen gatnaşyklarda goýberilen strategiki ýalňyşlyklar bilen bir hatarda beýleki arap ýurtlarynda-da gorkunç ýalňyşlyklar goýberilipdir. Türk diliniň arap ýurtlarynda hökmany öwrenilmeli resmi dil yglan edilmegi, sebite gereksiz wekilleriň Mejlise alynmagy, arap mertebesine şek ýetirýän hereketleriň edilmegi we hökümet düzümünde fondlardan başga nazyrlyga (ministrlige) araplaryň mynasyp saýylmazlygy ynjalyksyzlygy artdyryp, döwlet bilen araplaryň arasyndaky psihologiki bölünişigi çuňlaşdyrýardy.

Şerif Hüseyin we ýollaryň soňy

Şerif Aly paşanyň ogly Şerif Hüseyin 1853-nji ýylda Stambulda dünýä inipdi. Soltan Abdylhamyt Döwlet şurasynda oňa wezir wezipesini ynanyppdyr. Şu wezipesinde işläp ýörkä 1908-nji ýylda amala aşyrylan döwlet agdarylyşygy bilen Mekgäniň şerifligine bellenipdir.

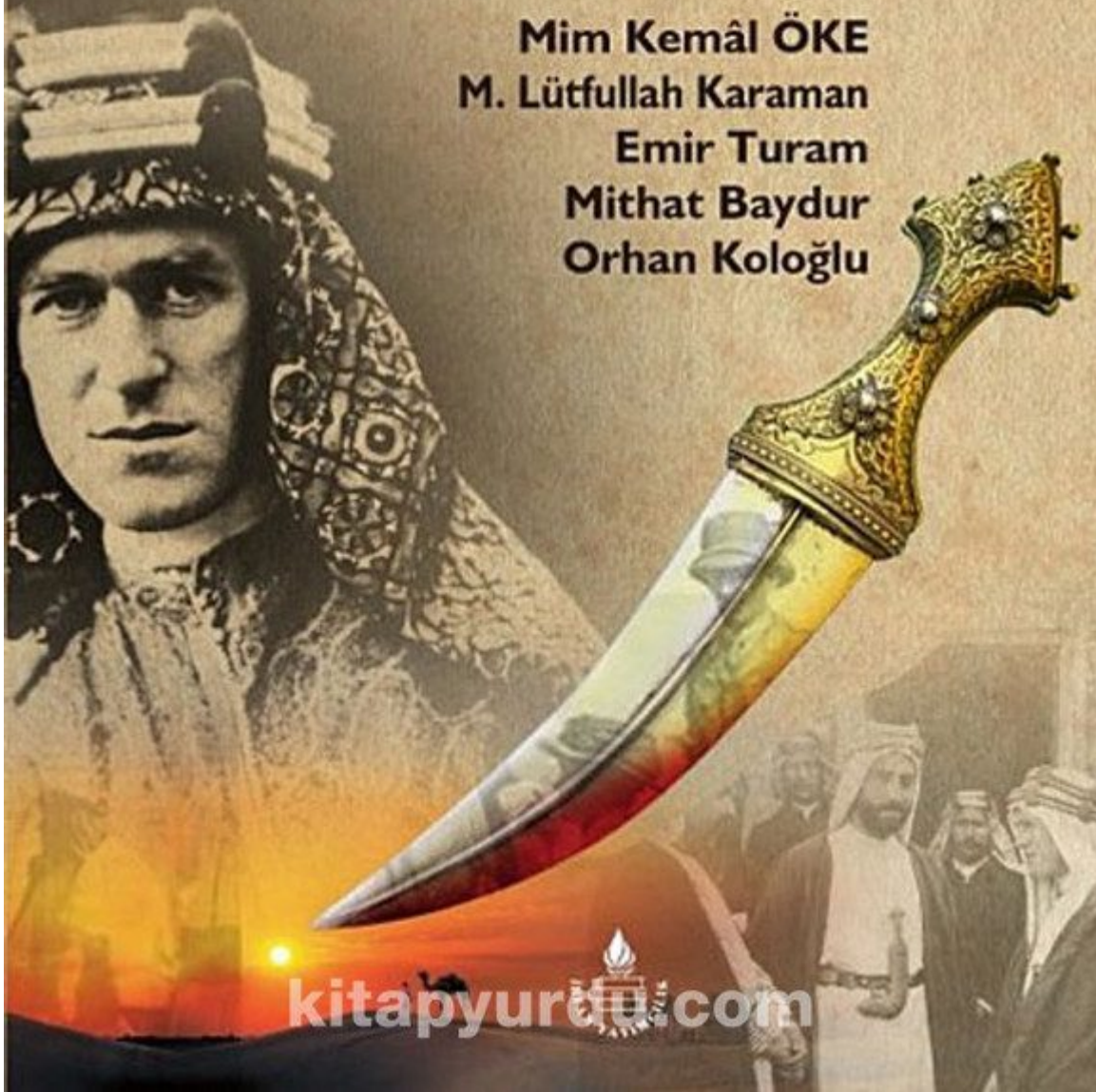
Şerif Hüseyin / Fotosurat: wikipedia.org

Şerif Hüseyiniň ilkbada Osmanla garşy gozgalaň turuzmak

pikiri bolmandyr. Beýle pikir onuň kellesindenem geçmändir, emma iki hadysa onuň pikirleriniň üýtgemegine sebäp bolupdyr: Birinjisi, demirýol gurluşygy bilen sebit halkynyň düýpli zyýana galjakdygy gorkusy, ikinjisi-de Medine hökümetiniň Hyjaz hökümetinden aýrylyp, gönüden-göni Dahiliýe nazyrlygynyň garamagyna beriljekdigi hakdaky gep-gürrüňler. Bu üýtgeşmeler Şerif Hüseyini biynjalyk edipdir we ogly Abdyllanyň üsti bilen iňlisler bilen gatnaşyk açmagyna sebäp bolupdyr. Bu gatnaşyga meýilli bolan kişi bolsa mundan öň ynanylan birnäçe tabşyrygy bylaşdyryp taşlan ýaş maýor Edward Lourensdan başgasy däld8. Ýollaryň soňky hut şy gatnaşyk bilen başlaýardy.

KUTSAL TOPRAKLARDA CASUSLAR SAVAŐI

Mim Kemâl ÖKE
M. Lütfullah Karaman
Emir Turam
Mithat Baydur
Orhan Kolođlu

• Kimler için «Çölün şasy», kimler için «şäher legendasy»
Lourensiñ birinji jahan uruşynda oýnan roly häzirem

taryhçylaryň arasynda jedelli gürrüňleriň biri bolmagynda galýar. Käbirleri Lourensiň oýnan rolunyň gereginden artyk çişirilýändigini öňe sürýär. Muňa delil hökmünde iki wakany mysal görkezip bolar. Birinjisi goşunyň ar-namysynda iň ahlaksyz işleriň biri hasaplanan tabşyrygyň ýerine ýetirilmegi üçin Lourensiň saýlanyp alynmagydyr.

Bu tabşyryga görä Lourens Medine goragyna jogapkär Halil (Kut) paşanyň ýanyna gelip, oňa ep-esli mukdarda para hödürläpdir. Halyl paşanyň bu teklipden ýüz öwürmegi üçin ullakan sebäbem ýok ýalydy, çünki onuň goraýan şäheriniň söweşjeň strategiýa taýdan alanda ullakan ähmiýeti galmandy. Beýleki bir ýandan şäheriň mukaddesligi we Pygamberimiziň (s.a.w) mübärek guburynyň ýerleşen ýerini goranmazdan duşmana, özem para-peşgeşiň hasabyna bermegiň ýalňyşdygyna ynanýan Halyl paşa iňlis tilkisi Lourensiň teklibinden ýüz öwrüpdür. Mundan soň 147 güne çeken gutly goranyş çäresi başlapdyr.

Halyl (Kut) paşa / Fotosurat: wikipedia.org

Lourensiň taryhy rolunyň aşa çişirilýändigini öňe sürýän pikire görä berilen ýene bir mysal hem uruşdan soň araplara Lourensiň üsti bilen berilen ýeke wadasynyňam ýerine ýetirilmänligidir. Lourens özi bilen bile gozgalaňa gatnaşan taýpalara bir bitewi millet we döwlet wadasyny berenem bolsa, Birleşen Korollyk araplary millet derejesine ýetmedik taýpalar hökmünde görüpdür. Şonuň üçin gözegçilik astynda saklanmasy kyn, ýeke-täk we bir bitewi Arap döwletiniň ýerine Şerif Hüseyine we onuň ogullaryna dürli emirlikleri berip,

gözegçilikde saklamak makul bilnipdir. Lourensiň bildiren ähli nägileliklerine garamazdan, şeýle kararyň durmuşa geçirilmegini Angliýanyň oňa onçakly pitiwa etmändigini bilen düşündirip bolar.

- **Lourens baş müň osmanly esgeriniň kellesini gopardýar**

Elbetde, ýokarda aýdylan iki ýagdaý Lourensiň uruşdaky roluny kiçeltmek üçin ýeterlik argumentler bolup bilmez. Meçew berilen arap taýpalarynyň demir ýollaryny haraplamagy we gerilla uruşlary Osmanlynyň sebiý bilen arabaglanyşygyny düýpli agsadydyr.

Kutül-Amaredäki osmanly ýeňişinden soň Lourensoň 1918-nji ýylyň sentýabr aýynda Damaskda amala aşyran hüjüminde Osmanly agyr ýeňlişe uçrapdyr. Şol hüjümdr ýesir almazlygy buýran Lourens boýun egen baş müňe golaý esgeriň kellesiniň goparylmagyna sebäp bolupdyr. Lourens esgerleriň ýesir alynmazlygy buýrugyny berenden soň şeýle diýipdir:

«Hawa, olary gozgalaň turuzmaga men küşgüripdim. Emma bular ýaly wagşyýana gan dökerler öýdüp hiç çak etmändim. Käbir massiwleri aýlanyp görenimde ýaragsyz türk esgerleriniň nähili öldürilendigine seredibem bilmedim, beýle wagşyýanalyga depe saçym syh-syh boldy..»

- **Lourensiň ýatlamalary**

Lourens çagalygyndan bäri haçly ýörişlerine, rysarlyk ruhuna we orta asyr arhitekturasyna çäksiz haýran galyjylyk duýgusy bilen garapdyr. Ýlmy işini-de orta asyr arhitekturasyny boýunça giran Lourensi Ýakyn Gündogara getiren düýp itergi özüniňem boýun alyşy ýaly haçparaz janköýerligidir.

Uruşda bitiren işleri üçin polkownik çinine çenli galan Lourens soň-soňlar ýatlamalar kitabyny ýazypdyr. Haçparaz estetikasyna laýyklykda adyny «Paýhasyň ýedi sütüni» («Seven Pillars of Wisdom») diýip atlandyran kitabyny soňlajak bolup ýörkä, kitap ýitirim boldy. Ýatlamalaryň ýazylyp ýören döwründe heniz Ýakyn Gündogara degişli birnäçe meseläniň çözüde gowuşmanlygy kitabyň iňlis kontrrazwedkasy tarapyndan ýok edilendigi hakdaky jeddeleriň döremegine sebäp boldy.

Lourens patyşa Faýsal bilen / Fotosurat: Wikimedia Commons

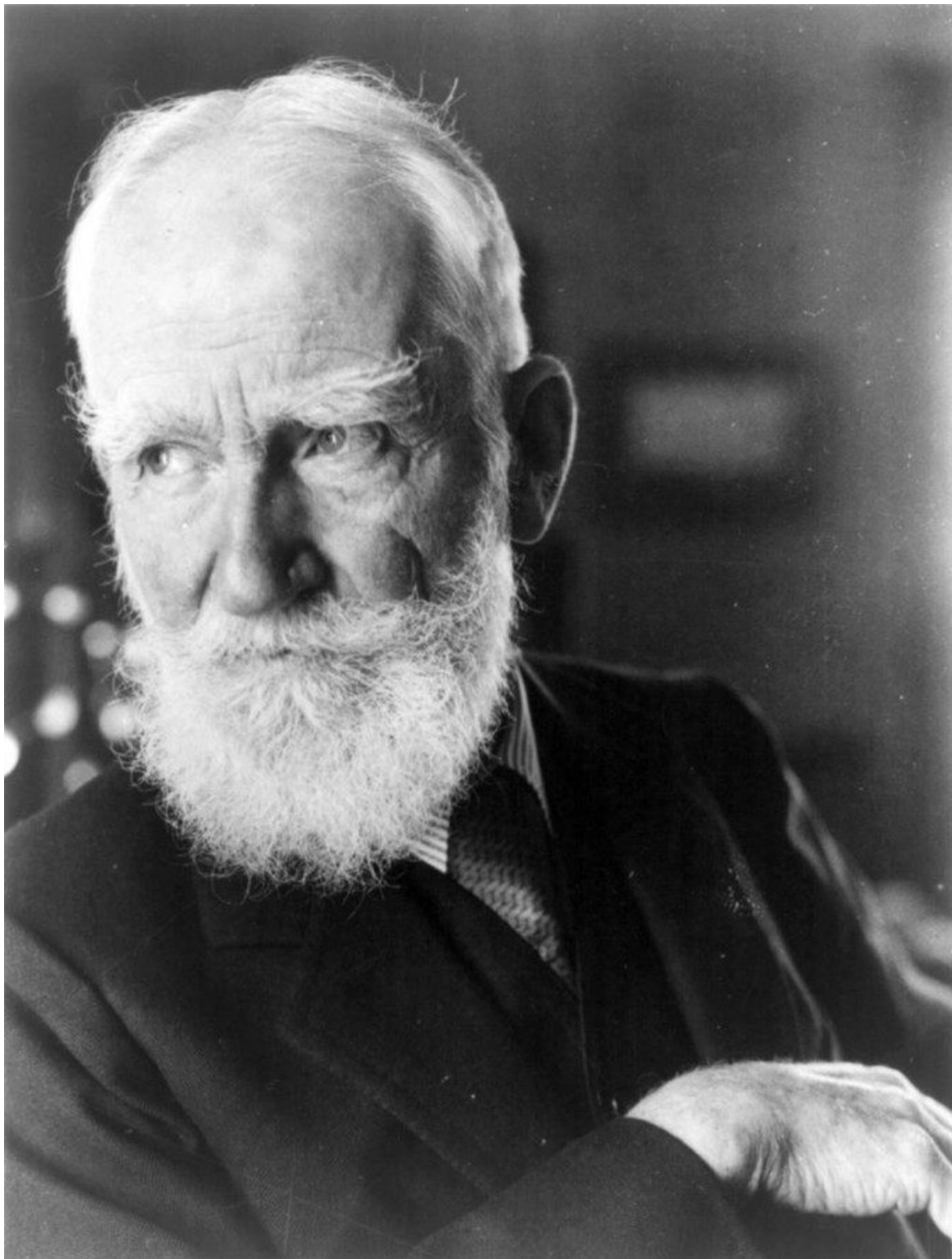
Lourens birnäçe ýyl geçenden soň ýatlamalaryny gaýtadan ýazanda, bu gezek maddy ýetmezçilikler zerarly çap etdirip bilmedi. Şonuň üçin kitabyň ilki gysga mazmununy çap etdirdi. Diňe 1926-njy ýyla gelinende kitabyň doly nusgasyny çap etdirip bildi.

- **Ölümi-de ömri ýaly syrdan doly boldy**

Lourens üçin birtopar lakam ulanylypdyr. «Arabystanly Lourens», «Jansyzlaryň şasy Lourens» we ş.m. Emma bularyň arasynda iň täsini Lourensiňem magtanyp götereni «Şounyň ogly Lourensdır».

Jansyz Lourens meşhur iňlis ýazyjysy we dramaturgy Bernard Şounyň ýanyna baranda, ýazyjynyň ýanyndaky beýleki myhmanlary

Lourensi Şounyň ogludyr öýdüp: «Gelşikli ogluň bar eken» diýipdirler. Kaka meselesinde diýseň sanjyly geçmişi bolan Lourens muňa begenipdir we wagtal-wagtal «Şounyň ogly Lourens» lakamyny ulanyypdyr, ol şeýle lakamy göterýändigine buýsanypdyr.

Jorj Bernard Ŝou / Fotosurat: Wikimedia Commons

Lourens uruşdan soň goşun bölümleriniň arasyndaky işine harby-howa güýçlerinde dowam edipdir. 1935-nji ýylyň 13-nji maýynda

motosiklinde gezim edip ýörkä, käbir şaýatlaryň aýtmagyna görä gara awtoulagyň öňünde durandygy sebäpli awtoawariýa bolup geçendigi aýsýlýar. Lourensiň kellesine agyr şikes ýetip, hassahana ýerleşdirilipdir.

«New York Times» gazetiniň eýýäm şo günüň bu baradaky beren habary awtoawariýany şübheli ýagdaýa getiripdir:

«Bütün dünýäde «Arabystanly Lourens» diýlip tanalýan polkownik Tomas E.Lourensiň dünýäde motosikl awariýasynda ýaralanandygyny we «Bowington» lagerindäki harby gospitalda ölüm ýassygynda ýatandygy habar berýäris. Birinji jahan uruşy ýyllarynda Arap gozgalanynyň gahrymany ýolda bir çagany kakmajak bolup ruluny sowanda motosikliň ruly döwleýdi. Awariýada çagajyga hiç zat bolmasa-da, Lourensi huşundan giden ýagdaýda tapypdyrlar. Bu ýagdaýy onuň ýokary tizlikde gelendigini görkezýär. Awariýa Lourensiň ýaşayan raýony «Kloud Hilliň» ýakynlarynda bolup geçipdir. «Tiz kömek» Lourensi hassahana ýerleşdiren soň onuň kellesiniň çat açandygy anyklanypdyr. Bu barada hossarlaryna habar berlipdir. Emma daň atýança düzelişme umydy galmandygy aýdylýar. Lourensiň ene-atasy Londondan uçara atlanyp, «Bawington» lagerine gelipdir. Dünýäde awariýa Tomas Hardiniň ýaşayan ýeriniň golaýynda bolup geçipdir. Lourens sagatda 85 mil tizlikde gelýän eken. Şeýle-de, Lourens 1931-nji ýylda aradan çykan goja ýazyjy Mr. Hardiniň ýanyna ýygýygydan barypdyr. Polkownik Lourens uzak wagta çeken pensiýa dynç alyşlygyndan soň uruşdan soňky taşlan aktiw karýerasyna dolanyp gelmehi meýilleşdiripdir. Şol sanda iňlis edebiyatynda agramly ýer tutýan ýazyjy hökmünde has döredijilikli planda çeper edebiyat bilenem gyzyklanmagyň pikirini edipdir. “Revolt in the desert” kitabyndan gazanan pulunyň ep-esli bölegini harby haýyr-sahawat guramalaryna bagyşlan Lourensiň ýylda 200-300 pound girdejisi bar eken». («New-York Times» gazetini, 1935: 1).

Ilki bilen Lourensiň ene-atasy bile gelip bilmändir, çünki onuň kakasy aradan çykypdyr, ejesi-de çalt gelip bilmejek ýerde – Hytaýda eken. Üstesine habaryň içinde ýaralandy

diýilýän Lourense sözbaşyda öldi diýilýärdi. Bu habardan soň Lourensiň uzak wagtlap reanimasiýada ýatandygyna garamazdan, türk habar serişdeleri bilen birlikde dünýäniň birentek ýurdunyň metbugat organlary her gün onuň ölendigi hakda habar berýärdiler, ertesi günem öz-özlerini ýalana çykaryp, entek ölmändigini aýdylýardy. Lourensiň ölüp-ölmändigini bütün dünýäniň habar beriş serişdelerinde ullakan tapmaça öwrülipdir. Soňky günlerde Lourens aradan çykypdyr. Lourensiň wesýetine laýyklykda, ol ýönekeý depin çäresi bilen jaýlanypdyr. Ony soňky ýoluna ugratmaga Çerçill, Yragyň patyşasy Faýsalyň dogany Emir Abdylly ýaly tanymal adamlar gelipdir. Şaýatlaryň tutaryksyz görkezmeleri onuň ölümini şübheli ýagdaýa getirip, birnäçe kişiniň Lourensiň öldürilendigini öňe sürmegine sebäp bolupdyr.

- «**Hakykatda ölmedik Lourens Italýada orta çykypdyr**» **мыш-мышу** Lourensiň мыш-мышлар bilen doly durmuşy ölüminden soňam dowam

edipdir. Bularyň iň täsini Italiýada bir är-aýalyň aýrylyşma dawasynda ýüze çykypdyr. Är-aýal bilen birlikde sud edilýän Ernest Harper diýen biri özüniň hakykatda iňlis jansyzy Edward Lourensdigini öňe sürüpdür.

Lourense bire-bir meňzeýän Harperiň hakykatda Lourendigini ýa däldigini anyklamak üçin Angliýadan ony jaýlamaga gatnaşan ýakyn dosty Ronald Storrore çagyrylypdyr. Storrore Lourrnsiň meýdini gözi bilen görendigini, bu adamyň diňe Lourense meňzeýändigini, ýöne ol däldigini aýdypdyr. Harper bolsa «Men polkownik Lourens, ölýänçäm Lourensligime galaryn» diýip kejeňekligine tutupdyr.

Lourens käbirleri üçin diňe gury personaždan ybarat, käbirleriniň pikiriçe bolsa Ýakyn Gündogarda şu günlerem dowam edýän birgiden problemanyň arhitektorydyr. Ömri-de özi ýaly san-sajaksyz myş-myşlaryň temasy bolup gelen Lourensiň häzirem bärden gaýtmalar bilen öte geçmeleriň arasynda jedeli edilip gelinýär.

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?

KRAL ABDULLAH

• **Peýdalanylan käbir edebiýatlar:**

1. Edward Lawrence, «Seven Pillars of Wisdom», Publisher Londra: 1926
2. MLitt, Lawrence of Arabia: A Romantic Cavalier in Modern Times: 2013
3. «Arap topalaňy 1916-1918» («Arap İsyany 1916-1918»), Rejep Boz Temer, «Mülkiye» žurnaly, Sayı: 272;
4. Yslam ensiklopediýasy, «LAWRENCE, Thomas Edward» maddasy;
5. Taner Bilgin «T.Edward Lourensiň ölüminiň habar beriş serişdelerindäki habarlary hakda käbir synlar» («T.Edward Lawrence'ın Ölümünün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler»), «Akademik Bakış» žurnaly, Sany: 52, 2015 ý;
6. Patyşa Abdylly, «Biz Osmanla nämüçin garşy gitdik» («Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik»), terjime eden: Halit Özkan. «Kalasik» neşirýaty, Stambul-2006 ý.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Şenbe, 29.06.2019 ý. Taryhy makalalar